

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 515-525.

Geliş Tarihi-Received: 22.11.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 17.02.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1394293

Türkiye Türkçesinde Yan Cümle ile Temel Cümle İlişkisinde Öge Ortaklığı

Element Commonality in the Relationship between Complement Clause and Main Clause within Turkey Turkish

Hasan KARACA*

Öz

Türkiye Türkçesinin tartışmalı konularından birisi de birleşik cümlelerin tanımı ve sınırlarına dairdir. Buna bağlı olarak fiilimsilerin birleşik cümle kurup kurmadığı konusunda araştırmacılar arasında ihtilaf vardır. Bu çalışmada fiilimsilerin yan cümle kurduğu ve temel cümleye ortak öge ile bağlanabildiği gösterilmeye çalışıldı. İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve şart-fiil ile kurulan yan cümleler temel cümleyle öge ortaklığına sahip olabilir. En az çaba yasası doğrultusunda gerçekleşen bu ortaklıkta bazen belirsizlikler de görülmektedir. Cümlelerin bazı unsurlarının yan cümleye mi temel cümleye mi ait olduğu açıkça anlaşılmaz. Dil bilgisi yönünden bir eksiklik veya kusur taşımadığı sürece bu tür belirsizlikler cümlelerin derin yapısını ortaya çıkarmakla giderilebilir. Öte yandan yan cümle ile temel cümlelerin öge ortaklığı söz dizimi kaynaklarında ve cümle çözümlemelerinde göz ardı edilmektedir. Hâlihazırda cümle tahlillerinde yan cümleyle ortak kullanıma sahip ögeler sadece temel cümlelerin ögesi olarak değerlendirilmektedir. Konuya dair araştırmalar derinleştirilince birçok ihtilafli veya muğlak durum da netlik kazanacaktır. Türkiye Türkçesinde yan cümle ile temel cümle ilişkisinin bütün yönleriyle ele alınıp irdelenmesi Türk dilinin yorumlanmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cümle, yan cümle, temel cümle, birleşik cümle, ortak öge.

Abstract

One of the disputatious issues in Turkey Turkish is the definition and borders of compound sentence. Depending upon this, there are disputes among the researchers about whether gerunds form compound sentences or not. In this study, it is tried to be put forth that gerunds can form complement clauses and fix to main clauses by common elements. Action nominal (verbal noun), participle (verbal adjective), gerund (verbal adverb), joint suffix and complement clause formed in conditional verb, may have common element with main clause. In this commonality occurring in accordance with the principle of least effort, sometimes uncertainties have been appeared. Belonging of some elements in the sentence whether to complement clause or main clause is not comprehended clearly. As long as these kinds of uncertainties do not have any deficiency or imperfection in terms of grammar, they can be resolved by revealing the underlying structure of sentence. On the other hand, element commonality of complement clause and main clause has been disregarded in syntax resources

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: karaca@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3014-5513.

and sentence analysing. At the present time, in sentence analysing, elements having common usage with complement clause are evaluated merely as the component of main clause. As the research related to the issue deepen, many disputatious and ambiguous matters are to come to light accordingly. In Turkey Turkish, examining the relationship between complement clause and main clause thoroughly, will contribute to interpretation of Turkish language.

Keywords: Sentence, complement clause, main clause, compound sentence, common element.

Giriş

Türkiye Türkçesinin söz diziminde tartışmalı konulardan birisi de yan cümlelerin mahiyetine, bazı durumlarda da varlığına dairdir. Bu çerçevede yapısında fiilimsi barındıran cümleyi girişik birleşik cümle olarak adlandırıp adlandırmamak da ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Birçok araştırmacıya göre Türkçede cümle bünyesindeki fiilimsiler, Batı dillerindeki boyutta yargı bildirmemektedir. Fiilimsi veya kurduğu öbek dildeki isim soylu yapılarla aynı işleve sahiptir. Bundan dolayı fiilimsi barındıran cümleler basit cümle olarak değerlendirilmelidir (Zülfikar, 1995, s. 648; Karaağaç, 2012, s. 237; Aktan, 2016, s. 122; Özmen, 2016, s. 142; Demir, 2019, s. 72; Özkan vd. 2016, s. 128).

“Bir cümlede, cümle ögelerinden herhangi birini nitelemek amacıyla kurulan ve cümle ögesine bağlama zamiri, yer ve zaman sözleriyle bağlanan cümle, yan cümledir. Tamlayıcılarını, niteleyicilerini ve açıklayıcılarını sonradan getiren dillerin söz dizimlerinde görülen bir yapıdır... Türkçe tamlayıcı, nitelendirici veya açıklayıcı yan cümle ve bağlama zamiri kullanmayan bir dildir ve söz dizimi de: Ö (özne) + Y (yüklem) + A (açıklayıcı) değil; ÖAY’dır.” (Karaağaç, 2013, s. 853).

Bazı araştırmacılar Türkçede yan cümlelerin varlığını kabul etmekle birlikte tanım ve mahiyetine fiilimsilerle kurulmuş yapıları dâhil etmemektedir: *“Dil bilgisi bakımından tek başına bir cümle olarak kullanılmayan, ana cümleye bağlı cümle. Türkçede yardımcı cümle dilek-şart kipiyle veya çekimli bir fiilden sonra gelen ki bağlacı ile kurulur. İç içe birleşik cümlelerde yardımcı cümle genellikle ana cümlelerin nesnesi durumundadır.”* (Topaloğlu, 2019, s. 142).

Korkmaz’ın yan cümle tanımı kısmen zarf-fiilleri de kapsamaktadır: *“Birleşik cümlede asıl cümleyle anlam bakımından ilgili olan, ana cümlelerin verdiği kavramı bir şarta, bir sebebe, bir dileğe, bir açıklamaya bağlamak suretiyle onu çeşitli yönlerden tamamlayan ve kuruluşu bir cümle değerinde olup yargı taşıyan cümle. Yan cümlelerin bağlaçlı yan cümle (ki’li), dilekli yan cümle (-sA’lı), şartlı yan cümle (-sA’lı, -mİşsA’lı), sorulu yan cümle (-mI’lı) gibi çeşitli türleri vardır.”* (2010, s. 239).

Bir kısım araştırmacı fiilimsilerin aslında cümle olan ve yargı bildiren yapıları yan cümleye dönüştürdüğü görüşündedir. *“Eylemden türedikleri hâlde ad, sıfat, bağlaç görevlerinde de kullanılan ve yan önerme (yan tümce) kuran çifte görevli sözcüklere eylemsi denir.”* (Gencan, 2007, s. 431). Buradan hareketle fiilimsi veya fiilimsi öbeği bulandıran cümleler (girişik) birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir (Bilgin, 2002, s. 530; Bilgegil, 2009, s. 77; Kara, 2012, s. 648; Erdoğan, 2015, s. 95; Özkan ve Sevinçli, 2017, s. 207; Delice, 2018, s. 171; Erdoğan, 2020, s. 198; Altun, 2022, s. 13). Cümlede fiilimsiye dayalı yan cümlelerin varlığı fiilimsinin yargı bildirmesi, öge barındırması, yardımcı fiil, çatı eki, olumsuzluk eki alabilmesi gibi müstakil cümleye dair birçok ortak özellik taşımasına dayandırılmaktadır (Kara, 2012, s. 647).

Yan cümlelerin ne olduğuna dair tartışmaların yanı sıra adlandırmasında da bir terim birliği yoktur. Genel kabul görmüş *yan cümle* adlandırmasının yanı sıra farklı adlandırmaların bir kısmı şöyledir: Emre, *yanal anlatım* (1945, s. 504); Üçok, *tamamlayıcı cümle, mütemmim cümle* (2004, s. 132); Banguoğlu, *ikincil cümle* (2007, s. 547); Vardar,

yantümce, *bağımlanmış tümce* (2007, s. 217); Bilgegil, *yan cümlecik* (2009, s. 76); Ergin, *yardımcı cümle* (2009, s. 404) terimini kullanır.

Yapısal ve terminolojik adlandırma tartışmalarını bir yana bırakacak olursak cümlede fiilimsi veya kurduğu öbeğin özellikle öge alma bakımından müstakil cümleden eksik yanı yoktur. Fiilimsiler çekimli fiil gibi yüklem olup öge alabilir (Karahan, 2010, s. 53, 55, 57). Dolayısıyla fiilimsiler yan cümle kurar. Yan cümlelerin eylemi, çekimli eylem kadar donanımlı olmasa da öge alma, yönetme ve yargı bildirme yetisine sahiptir. "Cümlelerin nesnelere, dolay tümleçleri ve zarfları bir bağımsız cümle içindeki şekillerini korur. Asıl değişen yüklemelerdir." (Göğüş, 1969, s. 91). Yan cümle, temel cümleye bağlı bağımlı bir yargıya sahiptir. Burada yargının tamamlanmamış olması ve bağımlı olması bizi, yargıyı yok saymaya itmemelidir. Kaldı ki müstakil bir cümle de üretici-dönüşümsel dil bilgisi ve metin dil bilim pencerelerinden bakıldığında bağlamındaki diğer cümlelere bağlıdır.

Yan cümle ile temel cümlelerin ilişkisi oldukça karmaşıktır. Yan cümle her zaman "Gelir gelmez uyudu.", "O, güldü mü hepimiz gülerdik.", "Yağmur yağmazsa gideriz." örneklerinde olduğu gibi müstakil öge şekilde doğrudan temel cümleye bağlanmaz. Bir yan cümle, bulunduğu cümlelerin yapısına göre hem kendi öğeleriyle hem başka yan cümlelerle hem de temel cümleyle dizimsel ve anlamsal ilişkiler içerisindedir. Erkman-Akerson bunu yan tümcelerin iç ve dış sözdizimsel özellikleri olarak ayırır ve tanımlar (2015, s. 53). Yan cümle kendisine göre birer söz dizimsel alt yapı niteliğinde olan kelime grubu veya tamlamaların da kurucu unsuru olabilir. Cümle içinde temel cümlelerin bir ögesini tamlayan, tamlanan veya kelime grubunun bir unsuru olarak da tamamlayabilir. (Aydın, 2004, s. 45). Aynı zamanda yan cümlelerin parçası olduğu bu yapılarla öge ilişkisi de vardır.

Farklı ve kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilecek bu durumları yan cümlelerin iç içe ilişkilerini göstermesi açısından kısaca değinerek vermekle yetineceğiz:

a. İsim tamlamasının tamlayan / tamlanan unsurunda yer alabilir:

Başkasına yardım etmenin / huzuru içindeydi.

Koyun, kuzu / melemesi birbirine karıştı.

İnsanları dinlemenin / sorunları çözmeye katkısı yadsınamaz.

b. Sıfat tamlamasında yer alabilir:

Şehir eşkıyalarının yakıp yıktığı / barakalar kullanılmaz olmuştu.

c. Edat öbeğinin isim unsurunu oluşturur:

İşe yetişmek / için erkenden çıktı.

Evi satsa / bile burayı almaya parası yetmeyecek.

Kendi evinde yaşıyormuş / gibi davranıyordu.

d. Yan cümle, temel cümleye bağlı başka yan cümlelerle bağlantılı olabilir:

Kıtlığın yıllarca sürdüğü bu bölgede yaşayan insanların yaşama mücadelesini yazıp duyurmak istiyordu.

Öte yandan yan cümle barındıran bir cümle, sözcük öbeğinin bir unsuru olarak başka bir temel cümleye yan cümle ilişkisiyle bağlanabilir: *Okula gitmek istiyorum / diye ağlamıştı.*

Öge ilişkisi bakımından bakıldığında ise yan cümle kendisi öge almanın yanı sıra başka bir yan cümlelerin veya temel cümlelerin ögesi olabilmektedir. Bu yapıyla cümle, iç

içe geçmiş dilsel yapılardan oluşur. “Tümce yönetenler ile yönetilenler arasında kurulan bir ilişkiler ağına dayanır.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 29).

Cümlede öge olarak isim unsurunun karşılayabileceği bütün görevleri yan cümle de üstlenebilir. “Buradan hareketle yan tümcelerin özne, sıfat, ad, belirteç ve tümleç gibi sözcüklerin yerine kullanılabilen ve temel tümcede bu sözcüklerin taşıyabilecekleri söz dizimsel işlevleri üstlenebilen yapılar olduğu söylenebilir.” (Aydın, 2004, s. 33). Durumu örnekleyecek olursak yan cümle “Gelen, gideni aratır.” cümlesinde özne, “Bütün zorluklara rağmen başarılı olmak istiyordu.” cümlesinde nesne, “Hırsız elini kolunu sallayarak içeri girmiş.” cümlesinde zarf tümleci, “Bunları karşılaştıklarına verirsin.” cümlesinde ise yer tamlayıcısı görevindedir.

Cümlede, yan cümle ve temel cümle ortak unsur kullanabilir. “Nihayet beklediğimiz haber geldi.” cümlesinde “haber” yan cümlelerin nesnesi, temel cümlelerin öznesi görevindedir. Bu şekilde yan cümle ve temel cümle aynı unsuru farklı ögeler olarak kullanabileceği gibi aynı öge olarak da kullanabilir: “Çocuk bağırarak bir şeyler anlatıyordu.” cümlesinde “çocuk” hem yan cümlelerin hem temel cümlelerin öznesidir. Cümle, derin yapısıyla düşünüldüğünde “Çocuk bağırıyordu, çocuk bir şeyler anlatıyordu.” yargılarından oluşmuştur. Bu yanıyla cümlelerin öge adlandırmasını yaparken “çocuk” öznesini sadece temel cümleye ait görmek eksik bir tespit olur. Elbette bu ortaklık, yan cümle açısından anlamsal bir ortaklıktır. Öge, söz dizimsel olarak temel cümleye aittir. Yan cümle ile temel cümle aynı ögeyi ortak kullandığında genellikle temel cümledeki öge korunur, yan cümledeki tekrarlanmaz. Böylece ortak öge yan cümlede de anlam olarak varlığını sürdürür. Başka bir ifadeyle ortak öge söz dizimsel olarak temel cümleye aittir, yan cümle açısından ortaklık anlamsaldır. Bu noktada yan cümlelerin ögesini temel cümleye transfer ederek ortaklık kurduğu söylenebilir. Yine de cümle çözümlemelerinde yan cümlelerin öznesi olması da göz önünde bulundurularak ortaklığa bir şekilde işaret edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Yan cümle ile temel cümlelerin öge ortaklıklarında anlam, çatı, kip, zaman ve görünüş bağlantısı belirleyici role sahiptir. Birçok kullanımda bunlara şahıs, olumluluk-olumsuzluk, teklik-çokluk durumlarını da katmak gerekir. Kısaca fiilimsilerle kurulmuş yan cümle ile tamamladığı temel cümle arasında öge, anlam, çatı, kip, zaman ve görünüşe dayanan bir ilişki ağı söz konusudur. Bu söz dizimsel ilişkide eylemlerin temel ve zorunlu ögeleri de bir diğer belirleyicidir. Bağımsal dil bilgisi yöntemine göre tümceyi fiil yönetir. Üretici-dönüşümsel dil bilgisi buna özneyi de ortak eder. Zorunlu ögeleri işin içine kattığımızda yan cümlesi olan bir cümlede birden fazla yönetici unsur söz konusudur. “Görevliler, yolcuları tek tek arayarak bilgilendirdi.” cümlesinde “arama” ve “bilgilendirme” yargılarının özne (görevliler) ve nesnesi (yolcuları) ortaklıktır. Hatta derin yapısıyla düşünüldüğünde zarf tümleci de (tek tek) mantıksal bir ortaklık ifade etmektedir. Görüldüğü üzere yan cümle barındıran cümlede hem yönetici unsur hem yönetilen unsur ortak olabilmektedir. Ortak ögenin cümledeki dizimsel konumu özellikle yan cümle açısından ortaklığı belirleyicidir. Yine de “Dün pazardan aldığı kıyafeti giymişti.” örneğindeki “dün” ifadesinde olduğu gibi bazı kullanımlarda ögenin yan cümleye mi temel cümleye mi yoksa her ikisine birden mi ait olduğu belirsizdir. Anlatım bozukluğu olmadığı sürece en az çaba yasası ve cümlelerin derin yapısıyla ilgili olan bu tür belirsizlikleri de ortaklık olarak kabul etmek gerekir. Öte yandan en az çaba yasasının bir sonucu olarak yan cümle ile temel cümle ortaklığında birinin ögesi diğerindeki söz dizimsel zorunlu ögeyi anlamsal maksadın hasıl olmasından dolayı gereksiz kılabilir. Ben gitmeyince tekrar yanına çağırıldı. (Ben gitmeyince **beni** tekrar yanına çağırıldı.) cümlesinde yan cümlelerin öznesinin (ben) varlığı temel cümlelerin nesnesini (beni) ayrıca zikretmeyi gereksiz kılmıştır.

Türkiye Türkçesi söz dizimi çalışmalarında ve cümle çözümlemelerinde yan cümle ile temel cümle arasındaki bütün bu ortaklık ağı göz ardı edilmekte, ögeler sadece temel cümle ekseninde ele alınıp adlandırılmaktadır. Esasında Göğüş (1969, s. 115-117) ve Erdoğan (2015, s. 202, 209) dışında söz konusu ortaklığa pek değinen de olmamıştır. Bu çalışmada fiilimsilerle kurulmuş yan cümle barındıran cümlelerdeki öge ortaklıkları irdelenmiştir.

Yan Cümlesi İsim- Fiil / İsim-Fiil Öbeği Olan Cümlelerde Öge Ortaklığı

İsim-fiiller, cümlede iki yönlü kullanıma sahiptir. İsim olarak kullanılmalarının yanı sıra yargı bildirerek yan cümle de kurarlar. İsim-fiil veya kurduğu öbek, cümlede isimlerin üstlendiği bütün görevleri üstlenebilir. Oluşturdukları yan cümleler, temel cümleye müstakil olarak bağlanabileceği gibi tamlama veya kelime grubu bünyesinde de bağlanabilir (Göğüş, 1969, s. 101-104). Bu bağlanmanın bir yönünü de öge ortaklığı oluşturur. İsim-fiil ile kurulmuş yan cümle zaman bildirmez, yargının zamanı temel cümlelerin kipinden anlaşılır. Bu açıdan da kip ortaklığı söz konusudur.

-İş ekinin isme dönüştürme ve kalıcı isimler yapma özelliği *-mA* ve *-mAk* eklerine göre daha güçlüdür. Bundan dolayı isim-fiil ekleri içerisinde yan cümle kurma yeteneği en zayıf olan ektir. Ekin yan cümle kurma işlevini daha çok diğer isim-fiil ekleri üstlenir. Mesela "*Turistler buraya gelisten memnundu.*" ifadesi yerine "*Turistler buraya gelmekten memnundu.*" şeklindeki bir kullanım daha çok tercih edilir.

Özne Ortaklığı

-mAk ekiyle kurulmuş yan cümle barındıran "*Çocuk, şu anda bir şey yemek istemiyor.*" cümlesinde "*çocuk*" hem "*yeme*" işinin hem "*istememe*" işinin öznesidir.

"*Kardeşim bisiklete binmeyi çabuk öğrenmişti.*" cümlesinde bisiklete binme ve öğrenme eyleminin öznesi "*kardeşim*" ifadesidir. Öte yandan bu cümlede yan cümle aldığı ögelerle birlikte bütünüyle temel cümlelerin nesnesi görevindedir.

"*Öğrenciler mezun oluşlarını kutluyordu.*" cümlesinde "*mezun olan*" ve "*kutlama yapan öğrenciler*" dir.

Nesne Ortaklığı

"*Arabayı tamir etmek bir bakıma yenilemektir.*" cümlesinde "*arabayı*" nesnesi yan cümle ve temel cümlelerin ortak ögesidir. Cümle, "*Arabayı tamir etmek bir bakıma onu / arabayı yenilemektir.*" şekliyle düşünüldüğünde örnek cümledeki temel cümlelerin nesnesinin silinmiş olduğu görülür. "*Eşyayı, özenle paketlenen ıslanmaktan korumuştur.*" cümlesinde hem yan cümlelerin hem temel cümlelerin nesnesi (eşyayı) ortaktır.

Bazı durumlarda yan cümle açısından sadece mantıksal bir ortaklık söz konusudur. Aynı yapı yan cümle için ayrı temel cümle için ayrı öge olabilmektedir. "*Bekleyiş, yolcuları bunaltmıştı.*" cümlesinde "*yolcuları*" ögesi temel cümlelerin nesnesidir, fakat aynı zamanda "*bekleme*" işinin faili "*yolcular*" olduğu için yan cümlelerin mantıksal öznesidir.

Yer Tamlayıcısı Ortaklığı

Yan cümle veya temel cümle için zikredilmiş bir yer ifadesi ortaklık bildirebilir. "*Sahne önünde kalabalığın toplanişı izdihama yol açtı.*" cümlesinde "*sahne önü*" hem toplanmanın hem izdihamın yeridir. Öge çözümlemesinde yan cümleyle birlikte belirtili nesne olarak alınır. Burada ortaklık temel cümle için mantıksaldır. Aşağıdaki cümlelerde

olduğu gibi bazı durumlarda özellikle ögenin dizimsel konumundan kaynaklanan ortaklık belirsizliklerinden söz edilebilir:

Sınıfta ders çalışmak öğrencileri bir arada tutuyordu.

Köyde yaşama tarım yapmayı gerektirir.

Zarf Tümleci Ortaklığı

Cümlede zarflar, dolayısıyla zarf tümleci ortak kullanıma en uygun yapılardır. Belli bir tarz, zaman, durum, miktar, vasıta, sebep veya yer-yön ifadesi birden fazla yargı için ortaklaşa kullanılabilir. Söz dizimsel olarak bir yargıya ait olan zarf tümleci başka bir yargıyla da mantıksal ve doğal aitlik ilişkisi içinde olabilir. Aşağıdaki isim-fiil ile kurulmuş yan cümle barındıran cümlelerin zarf tümleçleri bu çift yönlü ilişkiyi örneklemektedir:

Kış vakti misafirlğe gitmek zor oluyordu.

Bu gün araman çalışmayı başlatacaktır.

Bu mevsimde ağaçların çiçek açışı pek görülmemiştir.

Yan Cümlesi Sıfat-Fiil / Sıfat-Fiil Öbeği Olan Cümlelerde Öge Ortaklığı

Sıfat-fiil ile kurulan yan cümleler isim veya sıfat göreviyle temel cümleye bağlanır. Bu kuruluşlar bir yandan sıfat işlevine diğer yandan kendi ögelerine sahip yan cümlelerdir. Sıfat-fiil, sıfat işleviyle kendi ögelerinden birini niteleyebilir. Böylece aynı zamanda temel cümlelerin öznesini, nesnesini ya da tümleçlerden birini nitelemiş olur. Nitelenen öge bir yanı sıra yan cümleye diğer yanı sıra temel cümleye bağlıdır. “Öyleyse nitelenen ad, yan tümce ile temel tümce arasında bir köprü görevi yapar; iki tümceye de ait sayılabilir, diyebiliriz.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 90). Nitelenen unsurdaki bu iki yönlülük onun ait olduğu tarafı belirsiz kılmaktadır. “Burada sözdizimsel açıdan ortaya çıkan sorun, sıfat işlevli yan tümcenin nerede bittiği, yani nitelenen ögenin sözdizimsel olarak hangi tümceye dâhil edileceği sorunudur. Kanımızca nitelenen ögeyi iki tarafta da düşünmek mümkündür, hatta kesin bir ayırım yapmak neredeyse mümkün değildir.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 93). Söz konusu belirsizliği, yapıyı sadece bir tarafa bağlayarak gidermeye çalışmak yerine ortak kullanımla izah etmek daha makul bir yaklaşım olur düşüncesindeyiz. Nitekim yan cümle ile temel cümlelerin ilişki ağında sadece bir tarafa ait olmayan kip, şahıs, çatı gibi daha başka uyum ve ortaklıklar da söz konusudur. Mesela sıfat-fiil eklerinden -AcAk, -Ar, -r, -mAz, -Dik, -mİş ile kurulmuş yan cümleler zaman bildirir. -An, -AsI / -AsIcA ekleriyle kurulanlar açık bir zaman bildirmemekle birlikte kılınıp zamanı ile temel cümlelerin zamanına bağlanır.

Özne Ortaklığı

Sıfat-fiil ekli yan cümleler “Yolda bulduklarını eve getirmişti.” cümlesinde olduğu gibi ortak özneye temel cümleye bağlanabilir. Özellikle -An, -mİş, -AcAk ekli yan cümle kendi öznesini niteleyebilir. Nitelenen özne temel cümleye “Yeni gelen öğretmen, hepimizi şaşırtmıştı.” örneğindeki gibi özne olarak bağlanabileceği gibi “Yeni gelen öğretmeni hepimiz sevmiştik.” örneğindeki gibi farklı bir öge olarak da bağlanabilir. Aşağıdaki cümleler, sıfat-fiilli yan cümlelerin özne ortaklığını örneklemektedir. Ortak öznelerin bir kısmı her ne kadar temel cümlelerin söz dizimsel ögesi ise de başka bir söz dizimsel ilişkiyle (taamlama, kelime grubu) yan cümleye bağlıdır:

Yarışmacılar, tebrik edeceklerine şikâyet ediyorlar.

Kırılısıca eller hayvanı taşlamıştı.

Öğretmen öğrencileri beklediğini söyledi.

Her yerde yanmış odun parçaları vardı.

Nesne Ortaklığı

Sıfat-fiille kurulmuş yan cümleler temel cümleyle ortak nesneye sahip olabilir. “*Kapıyı açan görevli tekrar kapattı.*” cümlesinde yan cümlede açma, temel cümlede kapatma eylemine maruz kalan “kapı” ortak nesnedir. Öte yandan yan cümle kendi nesnesini niteleyerek tamlama şeklinde temel cümleyle bağlanabilir. Nitelenen nesne temel cümlelerin söz dizimsel nesnesi veya nesnesinin parçası olabileceği gibi başka bir ögesi de olabilir. Belirleyici ve yönetici olan, temel cümledir. “*Kullanmadığı eşyaları sattı.*” cümlesinde nitelenen nesne (eşyalar) temel cümlelerin de nesnesinin parçasıdır. “*Kullanmadığı eşyalardan kurtuldu.*” cümlesinde ise yan cümle nitelediği nesne ile birlikte temel cümlelerin yer tamlayıcısıdır. Benzer şekilde “*Kavgada söylenmeyecek sözler sarf etmişti.*” cümlesinin nesnesi yan cümlelerin sözde öznesini barındırmaktadır.

Yer Tamlayıcısı Ortaklığı

Yan cümle ile temel cümle “*Bize satacaklarını bizzat kendisi getirecek.*” örneğinde olduğu gibi yer tamlayıcısını ortak kullanabilir. “*İlaçlama yapılan bu alanda önlemler yeterli değildi.*” cümlesinin yer tamlayıcısı kendi yer tamlayıcısını niteleyen bir yan cümleden oluşmaktadır. “*Ağacın altında süpürülmüş yapraklar görünüyordu.*” cümlesinin yer tamlayıcısı mantık olarak yan cümleyle de aittir.

Zarf Tümleci Ortaklığı

Sıfat-fiil ile kurulmuş yan cümlelerde zarf ifadeleri temel cümleyle ortak kullanılabilir. “*Gece yarısı gelenleri tek başına karşıladı.*” cümlesinde gelmenin ve karşılamamanın zamanı “gece yarısı”dır. Aşağıdaki cümlelerde zarf tümleci mantıksal ortaklık ile yan cümleyle de aittir:

Bu mevsimde görülesi yerlere topluca gidilirdi.

Az önce bizi dinlediğini itiraf etti.

Yan Cümlesi Zarf-Fiil / Zarf-Fiil Öbeği Olan Cümlelerde Öge Ortaklığı

Zarf-fiille kurulan yan cümleler temel cümleyle zarf göreviyle bağlanır. Fiil yanı dolayısıyla yan cümle kurma yeteneği en güçlü fiilimsiler zarf-fillerdir. Bunlarla kurulmuş yan cümlelerin temel cümleyle öge ortaklığı diğer fiilimsilerle kurulmuş yapılara dayanan ortaklıklardan daha güçlü ve belirgindir. Bundan dolayı da ortak ögeyi her iki tarafın söz dizimsel ögesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye Türkçesinde zarf-fiil eklerinin bir kısmı birlikte kullanıma dayalı kalıplaşmış ikili yapılardır (Delice, 2000, s. 228, 229; Karaca, 2014, s. 92). İki ek birlikte, tek başlarınca karşılamadıkları yeni bir işlevi karşılar. Buna göre -DI -All, -DI -AsI, -DI -mAdI, -DI mI-, -DıġInA -AcAġInA, -mIş -mAmlş, -mIyor mu-, -r, -Ar, -Ir -mAz yapıları da zarf göreviyle yan cümleler kurar. Ekin, dolayısıyla kurduğu yan cümlelerin zaman ifadesi tek başına kullanılan zarf-fiil eklerinin aksine temel cümlelerin kipinden bağımsızdır. Yapının bir yanı kip eki kökenli olduğundan tarz ve zaman birlikte ifade ederler. Görüldüğü üzere yan cümle ile temel cümlelerin ortaklığı çok boyutlu bir ilişki ağına dayanmaktadır.

Özne Ortaklığı

Zarf-fiilli yapıların bir kısmında özne ortaklığı dizimsel seçimliğe bağlı olsa da *-Ip, -A -A, -ArAk* ile kurulmuş yan cümle barındıran cümlelerde özne ortaklığı zorunludur:

Üzüüm üzüme baka baka kararır.

Kadın, kollarını açarak çocuğu yanına çağırdı.

Yaşlı adam atını bir ağaca bağlayıp namaza durdu.

Aşağıdaki cümlelerde farklı zarf-fiil ekleriyle kurulmuş yan cümlelerin temel cümleyle özne ortaklığı söz konusudur:

Yeni komşular gide gele kısa sürede bizimle kaynaşmıştı.

Ziyaretçiler, bizi tanıdıkça sevmişti.

Sizi meşgul görünce rahatsız etmek istemedi.

Soruyu anlamadan çözemezsin.

Birlikte eklerle kurulmuş yan cümlelerin bir yanı kip ekidir. Yan cümle ile temel cümle arasında özne ortaklığının yanı sıra mantıksal bir kip ortalığı ve uyumu da vardır:

Adam otobüse bindi binmedi çantasını açtı.

Bekçi ayakkabısını çıkarmış çıkarmamış yere düşmüş.

Baban geldi mi seni parka götürecek.

Buraya geldiğine geleceğine pişman olmuştu.

Nesne Ortaklığı

Zarf-fiille kurulmuş yan cümle, "*Babası, kurumuş ağaçları kesip satmak istiyordu.*" cümlesinde olduğu gibi temel cümleyle ortak nesneye sahip olabilir. Aşağıdaki cümleler söz konusu ortaklığı örneklemektedir:

Odunları yakarak bitirdi.

Beni görür görmez yanına çağırdı.

Bölgeyi gezdikçe daha iyi tanıyacaksınız.

Yer Tamlayıcısı Ortaklığı

Cümlede yer ifadesi "*Bakıp imreniyoruz başkalarının hayatlarına.*" cümlesindeki gibi yan cümle ve temel cümle tarafından ortak kullanılabilir. Ortak öge bir tarafın söz dizimsel ögesi iken diğer tarafın anlamsal ve mantıksal yer tamlayıcısıdır. Bazen de "*Dedem, bize gelirken hediye alırdı.*" cümlesinde olduğu gibi ögenin hangi tarafa ait olduğu belirsizdir. Bu durumu ortaklık olarak değerlendirmek gerektiği düşüncesindeyiz.

Farklı zarf-fiil ekleriyle kurulmuş yan cümle barındıran aşağıdaki cümlelerde yer tamlayıcısı ortaktır:

Bize bir şeyler anlatmak istercesine bakıyordu.

Bu eve girdi gireli sürekli harcama yapıyor.

Oturduğu yerde ezile büzüle derdini anlatmaya çalıştı.

Bahçede çalışırken almış haberi.

Yanımızda durur durmaz başladı ağlamaya.

Zarf Tümlenci Ortaklığı

Zarf-fiilli yapılar temel cümleyle ortak zarf tümlecine sahip olabilir. Burada da bir taraf için mantıksal ortaklık söz konusudur. Aşağıdaki örnekler bu ortaklığı örneklemektedir:

Sabah uyanır uyanmaz seni arayacak.

Her gün arayıp uzun uzadıya bilgi verirdi.

Üç yıl çalışmadan geçinmeye çalışmıştı.

Yan Cümlesi Şart-Fiil Ekiyle Kurulmuş Cümlelerde Öge Ortaklığı

Şartlı birleşik cümle, şart-fiil eki -sA ile kurulmuş yan cümle ve onun bağlı olduğu temel cümleden oluşur. Şart bildirerek cümlenin zarf tümlecine olan şart-fiil öbeği temel cümleyle öge ortaklığına sahip olabilir. En az çaba yasaının bir sonucu olarak ortak kullanımla öge tekrarının önüne geçilmiş olur. Ortak öge, dizimsel olarak şart-fiilli yan cümle bünyesinde olabileceği gibi temel cümle tarafında da yer alabilir. “*Meyveler kurursa işe yaramaz.*” cümlesinin “*Kurursa işe yaramaz meyveler.*” şeklindeki diziminde de “meyveler” ortak öznedir.

Özne Ortaklığı

Şart-fiilli yan cümle “*Erken dönersem sizi ziyaret edeceğim.*” cümlesinde olduğu gibi temel cümleyle ortak özneye sahip olabilir. Bazı durumlarda ortaklık “*Mutluluk paylaşılırsa güzeldir.*” cümlesindeki gibi bir taraf için (yan cümle) mantıksaldır.

Nesne Ortaklığı

Şart-fiilli yan cümle ile bağlı olduğu temel cümle nesneyi ortak kullanabilir. Nesne ortaklığı için hem yan cümlenin hem temel cümlenin yüklemi geçişli fiil olmalıdır:

Kitabı okursan sana hediye edeceğim.

Arabayı yıkarsan biraz sürebilirsin.

Bize tatlı alırsa yolda yeriz.

Yer Tamlayıcısı Ortaklığı

Şart-fiil öbeği ile temel cümle yer tamlayıcısını ortak kullanabilir. “*Köye gideceksen biz de seninle gelelim.*” cümlesinde yer tamlayıcısı temel cümleye de aittir. Benzer şekilde aşağıdaki cümlelerde yer tamlayıcısı ortak ögedir:

Evde dinlenirsen çocuğa da göz kulak olmuş olursun.

Okulda kalırsan ders de çalışırsın.

Zarf Tümlecisi Ortaklığı

Zarf-fiille kurulmuş yan cümle, temel cümleyle ortak zarf tümlecine kullanabilir. Bu ortaklıkta da zarf tümlecine bir taraf için mantıksal olup gereksiz tekrarın önüne geçer:

Bu akşam gelersen akşam yemeğini birlikte yeriz.

Yarın yağmur yağmazsa yola çıkacak.

Yazları buraya gelersen para da kazanırsın.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde yan cümle ile temel cümlelerin öge ilişkisi yeterince ele alınıp incelenmemiştir. Fiilimsilerle kurulmuş yan cümle barındıran cümlelerde temel cümle ile yan cümlelerin çatı, zaman, kip, görünüş, şahıs uyumları dışında bağlayıcılarından birisi de öge ortaklığıdır. İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve şart-fiil ile kurulmuş yan cümleler kendi ögelerine sahip olma, başka bir ögenin parçası olma veya bütünüyle öge olma dışında derin yapısıyla temel cümleyle ortak öge ilişkisine de sahiptir. Yan cümle ile temel cümlelerin yüklem dışındaki bütün ögeleri ortak olabilmektedir. En az çaba yasasıyla izah ettiğimiz bu ortaklık sadece söz dizimsel bağ ifade etmez. Yargıların ögeleri, derin yapıda anlamsal ve mantıksal ilişki ağına da sahiptir. Bu çalışmada söz konusu ilişki öge ortaklığı üzerinden sorgulanmıştır. Türkçenin cümle yapısındaki öge ortaklığının irdelenip söz dizimi çalışmalarına yansıtılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Altun, M. (2022). *Türkçe Söz Dizimi Çözümlemeleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, İ. (2004). Türkçede Yan Tümce Türleri ve İşlevleri. *Dil Dergisi*, 126, 29-55.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Bilgin, M. (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Delice, H. İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 221-235.
- Delice, H. İ. (2018). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Demir, N. (2019). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Erdoğan, Ö. (2015). *Türkçe Sözdiziminde Yan Cümle ve Kullanımları*. Doktora Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Erdoğan, Ö. (2020). Türkçedeki Yan Cümlelerde Öznenin İfade Ediliş Biçimleri. *SEFAD*, (43), 195-220.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın.
- Erkman Akerson, F. ve Özil, S. N. Ş. (2015). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Yay.
- Göğüş, B. (1969). Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 16, 89-142.
- Kara, S. (2012). Girişik Cümle Problemi Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 7(2), 643-648.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaca, H. (2014). Birlikte Eklerin İşlevleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(1), 91-98.

- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, A. vd. (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2017). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2016). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Linguistik)*. İstanbul: Multilingual.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Zülfikar, H. (1995). Girişik Cümle Sorunu. *Türk Dili*, 522, 643-648.